अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] १ एस.सी.आर. ८१ : २०२५ इन्स्क २४

कृष्णा देवी @ सावित्री देवी (रानी) एम/एस एस.आर. इन्जिनियरिङ कन्स्ट्रक्सन

विरुद्ध

भारत सरकार र अन्य।

(देवानी अपिल नं. ४७/२०२५)

०३ जनवरी २०२५

[पामिदिघंटम श्री नरसिंह* र सन्दीप मेहता, न्यायाधीशहरू]

विचारणीय मामिला

के मध्यस्थता ऐन, १९४० को धारा १७ अन्तर्गत निवेदन दर्ता गर्ने समय, पुरस्कारलाई चुनौती दिन चाहने पक्षले पुरस्कार बनेको औपचारिक सूचना प्राप्त गरेपछि सुरु हुन्छ, वा त्यस्तो पक्षलाई पुरस्कारको अस्तित्वबारे जानकारी भएको मितिबाट सुरु हुन्छ?

हेडनोटहरू†

मध्यस्थता ऐन, १९४० – धारा १७, १४(२) – पुरस्कारमा हस्ताक्षर गरी दर्ता गर्नुपर्ने – पुरस्कार अनुसार फैसला – सीमा ऐन, १९६३ – पहिलो अनुसूचीको धारा ११९(ख) – पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्न ३० दिनको अवधि – सीमा अवधि कहिलेबाट सुरु हुने – पुनरावेदकले धारा १७ अन्तर्गत मिति १०.११.२०२२ मा पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन निवेदन दर्ता गरे – प्रतिवादीले पुरस्कारको औपचारिक सूचना मिति १८.११.२०२२ मा प्राप्त गरेको भनी सो मितिबाट गणना गर्दा, पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दिने ३० दिनको अवधि नपुग्दै निवेदन दर्ता भएको भनी प्रारम्भिक न्यायालयले निवेदन खारेज गऱ्यो – उच्च न्यायालयद्वारा उक्त आदेश सदर – के यो सही छ?

फैसला: पुरस्कारको प्रतिलिपि प्राप्त गरेको मिति धारा १४(२) को आवश्यकता होइन, तर पक्षहरूलाई पुरस्कार उपलब्ध छ भन्ने जानकारी हुनु मात्र पर्याप्त छ – प्रतिवादीलाई मिति २१.०९.२०२२ को आदेश अनुसार पुरस्कार दर्ता भएको सूचना थियो, जसमा जिल्ला न्यायालयले मध्यस्थकर्ताहरूलाई बाँकी शुल्क बुझाउन प्रतिवादीहरूलाई निर्देशन दिएको थियो, र त्यसपछि पुरस्कार उपलब्ध गराइनेछ भनिएको थियो – तसर्थ, प्रतिवादीलाई पुरस्कार बनेको कुरा मिति २१.०९.२०२२ सम्ममा पूर्ण रूपमा जानकारी थियो, किनकि कानुनले पुरस्कार बनेको औपचारिक सूचना नभई पुरस्कारको जानकारी/सूचना हुनु आवश्यक मानेको छ – जिल्ला न्यायालय र उच्च न्यायालयले मिति १०.११.२०२२ मा पुनरावेदकले धारा १७ अन्तर्गत निवेदन दर्ता गर्दा पुरस्कारमा आपत्ति जनाउने म्याद अझै बाँकी रहेको भनी त्रुटि गरे – प्रतिवादीहरूलाई पुरस्कार दर्ता भएको औपचारिक सूचना मिति १८.११.२०२२ को कुनै महत्त्व छैन किनभने उनीहरूलाई मिति २१.०९.२०२२ मा नै पुरस्कार दर्ता भएको बारे पर्याप्त जानकारी गराइएको थियो – न्यायालयले प्रतिवादीहरूलाई शुल्क तिर्न निर्देशन दिनु नै पुरस्कार दर्ता भएको स्पष्ट सूचना थियो – आपत्ति जनाउने म्याद मिति २०.१०.२०२२ मा समाप्त भयो – तसर्थ, पुनरावेदकको पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन माग गरेको निवेदन वैध थियो र पुरस्कारमा आपत्ति जनाउने अवधिभन्दा धेरै पछि दर्ता भएको थियो – पुनरावेदन गरिएको आदेश खारेज गरियो। [अनुच्छेद १८, १४, २, १९, २०]

- लेखक

शब्द र वाक्यांश – 'सूचना'; 'सूचनाको तामेली' – मध्यस्थता ऐन, १९४० – धारा १४, १७ – पुरस्कारमा हस्ताक्षर गरी दर्ता गर्नुपर्ने – पुरस्कार अनुसार फैसला – सीमा ऐन, १९६३ – पहिलो अनुसूचीको धारा ११९(ख) – पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्न ३० दिनको अवधि – सीमा अवधि कहिलेबाट सुरु हुने:

फैसला: पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने म्याद ३० दिनको हुन्छ, र यो सीमा ऐन, १९६३ को पहिलो अनुसूचीको धारा ११९ (ख) द्वारा शासित छ – त्यसमा उल्लिखित सीमा अवधि सुरु हुने मिति पुरस्कार दर्ता भएको सूचना तामेल भएको मिति हो – यसबाहेक, धारा १४(२) ले सान्दर्भिक क्षेत्राधिकार भएको न्यायालयले पुरस्कार दर्ता हुँदा सम्बन्धित पक्षहरूलाई सूचना दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ – यी प्रावधानहरूको सामान्य अध्ययनबाट, पक्षहरूलाई पुरस्कार दर्ता भएको जानकारी गराउनु पर्ने देखिन्छ – सीमा ऐनको धारा ११९(ख) ले सीमा अवधि सुरु हुन 'सूचनाको तामेली' हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने, १९४० ऐनको धारा १४(२) ले न्यायालयले पक्षहरूलाई 'सूचना दिनुपर्ने' मात्र भनेको छ – पुरस्कार दर्ता भएको 'सूचना' भन्नाले के बुझिन्छ भन्ने स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छैन – यद्यपि, व्यावहारिक रूपमा व्याख्या गर्दा, पक्षहरूले पुरस्कारको अस्तित्वको बारेमा थाहा पाउनु पर्छ ताकि त्यसमा कुनै आपत्ति भए दर्ता गर्न सकियोस् – 'सूचना' शब्दको प्रयोगबाट के देखिन्छ भने पक्षहरूले पुरस्कारको बारेमा जानकारी प्राप्त गरी सोही अनुसार आफ्नो अर्को कदम चाल्नु पर्छ, न कि अर्को प्रक्रियागत कदम थप्नु। [अनुच्छेद १४, १५]

उद्धृत मामिलाहरू

नीलकण्ठ सिद्रमप्पा निंगशेट्टी विरुद्ध काशीनाथ सोमन्ना निंगशेट्टी [१९६२] २ एस.सी.आर. ५५१ : १९६१ एस.सी.सी. अनलाइन एस.सी. ७५; चै. रामलिंगा रेड्डी विरुद्ध सुपरिटेन्डिङ इन्जिनियर [१९९४] सप्ल. ६ एस.सी.आर. २६६ : (१९९९) ९ एस.सी.सी. ६१०; फूड कर्पोरेशन अफ इन्डिया विरुद्ध ई. कुट्टाप्पन [१९९३] ३ एस.सी.आर. १०२८ : (१९९३) ३ एस.सी.सी. ४४५; इन्डियन रेयन कर्पोरेशन लिमिटेड विरुद्ध रौनक एण्ड कं. (प्रा.) लिमिटेड [१९८८] सप्ल. २ एस.सी.आर. २३१ : (१९८८) ४ एस.सी.सी. ३१; भारत कोकिंग कोल लिमिटेड विरुद्ध सी.के. आहुजा [१९९५] २ एस.सी.आर. ६५ : १९९५ सप्ल १ एस.सी.सी. ७४४ – मा आधारित।

देव नारायण चौधरी विरुद्ध श्री नारायण चौधरी [२०००] सप्ल. ४ एस.सी.आर. ३०७ : (२०००) ८ एस.सी.सी. ६२६ – उल्लेख गरियो।

ऐनहरूको सूची

मध्यस्थता ऐन, १९४०; सीमा ऐन, १९६३; देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८।

मुख्य शब्दहरूको सूची

मध्यस्थता ऐन, १९४० को धारा १७ अन्तर्गत निवेदन; पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन निवेदन; अपरिपक्व; पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने म्याद; म्याद सुरु हुने; पुरस्कार बनेको औपचारिक सूचना; पुरस्कारको औपचारिक सूचना; पुरस्कारको दर्ता; पुरस्कार दर्ता भएको औपचारिक सूचनाको मिति; पुरस्कारको प्रतिलिपि प्राप्त गरेको मिति; पुरस्कारको बारेमा जानकारी;

पुरस्कारको अस्तित्व; पुरस्कारको जानकारी/सूचना; मध्यस्थकर्ताको शुल्क; मध्यस्थकर्ताहरूलाई बाँकी शुल्क; 'सूचना'; 'सूचनाको तामेली'।

मामिलाको उत्पति

देवानी अपीलीय क्षेत्राधिकार: देवानी अपिल नं. ४७/२०२५

गौहाटी उच्च न्यायालयको मिति २७.०३.२०२४ को फैसला र आदेशबाट सि.आर.पि. नं. १३८/२०२२ बाट उत्पन्न भएको।

पक्षहरूका लागि उपस्थिति

श्रीमती मधुस्मिता बोरा, पवन किशोर सिंह, दिपंकर सिंह, अधिवक्ताहरू पुनरावेदकका लागि।

देवोजित बोरकाकटी, श्रीमती अनुराधा गाइन सैकिया, अधिवक्ताहरू प्रतिवादीहरूका लागि।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला/आदेश

फैसला

पामिदिघंटम श्री नरसिंह, न्यायाधीश

१. अनुमति प्रदान गरियो।

२. पुनरावेदकका पतिले मध्यस्थता ऐन, १९४०, जसलाई यसपछि 'ऐन' भनिन्छ, अन्तर्गत मिति ३१.०५.२०२२ मा आफ्नो पक्षमा पुरस्कार प्राप्त गरे। ऐनको धारा १७ अन्तर्गत पुनरावेदकले मिति १०.११.२०२२ मा पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन निवेदन दर्ता गरे, जसलाई प्रतिवादीले पुरस्कारको औपचारिक सूचना मिति १८.११.२०२२ मा प्राप्त गरेको भनी सो मितिबाट गणना गर्दा, पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दिने ३० दिनको अवधि नपुग्दै निवेदन दर्ता भएको भनी प्रारम्भिक र उच्च न्यायालयले निवेदन अपरिपक्व भएको आधारमा खारेज गरे। विचारणीय प्रश्न यो हो कि धारा १७ अन्तर्गत निवेदन दर्ता गर्ने समय, पुरस्कारलाई चुनौती दिन चाहने पक्षले पुरस्कार बनेको औपचारिक सूचना (मिति १८.११.२०२२) प्राप्त गरेपछि सुरु हुन्छ, वा त्यस्तो पक्षलाई पुरस्कारको अस्तित्वबारे जानकारी भएको मितिबाट सुरु हुन्छ। वास्तवमा, यो मामिला अब पहिले नै निर्क्योल भैसकेको (रेस-इन्तेग्रा) छ। यस न्यायालयका केही नजिरहरू पछ्याउँदै, हामीले पुनरावेदनलाई स्वीकार गरेका छौं किनभने प्रतिवादीलाई पुरस्कार बनेको कुरा (मिति २१.०९.२०२२ सम्ममा) पूर्ण रूपमा जानकारी थियो, किनकि कानुनले पुरस्कार बनेको औपचारिक सूचना नभई पुरस्कारको जानकारी/सूचना हुनु आवश्यक मानेको छ। ऐनका सान्दर्भिक प्रावधानहरू, नजिरहरू, र हाम्रा निष्कर्षहरू निकाल्नका लागि गरिएका बहसहरू विचार गर्नुअघि, मामिलाका संक्षिप्त तथ्यहरू आवश्यक छन्:

३. ***तथ्यहरू***: पुनरावेदकका पति एम/एस एस.आर. इन्जिनियरिङ कन्स्ट्रक्सन नामक फर्मका एकमात्र मालिक थिए, जसले प्रतिवादीहरूबाट सन् १९८७-१९८८ मा सीए संख्या सीद्व्युइ/टिइजेड/८ कार्य आदेश प्राप्त गरेका थिए। कार्य आदेश करारका सामान्य सर्तहरूद्वारा शासित थियो, जसको

धारा ७० मा मध्यस्थता सम्बन्धी व्यवस्था थियो। उक्त सम्झौतामा फर्मले तेजपुरमा स्थायी 'हतियार सेक्सन' निर्माण गर्ने कार्य समावेश थियो। फर्मले काम पूरा गरी मिति १८.०१.१९९३ मा सोको बिल पेस गऱ्यो। यद्यपि, प्रतिवादीहरूले भुक्तानी नगरेपछि, पुनरावेदक विवाद समाधान गर्न मध्यस्थताको लागि अनुरोध गर्न बाध्य भए। प्रतिवादीहरूले अस्वीकार गरे र त्यसपछि पुनरावेदकले दिल्ली उच्च न्यायालयमा मध्यस्थकर्ता नियुक्त गर्न निवेदन दिए जुन क्षेत्राधिकारको अभावका कारण खारेज भयो। पुनरावेदकले दिल्लीका अतिरिक्त जिल्ला न्यायाधीश समक्ष अर्को निवेदन दिए पनि सोही नतिजा भोग्नुपऱ्यो, र अन्ततः मिति २६.०८.२०१९ मा धारा २० अन्तर्गत पुनरावेदकको निवेदनलाई जिल्ला न्यायाधीश, सोनितपुरले टि.एस. (एआरबी.) सीएएसइ संख्या १९/२००३ मा आदेश जारी गरी स्वीकृत गरे र एक मध्यस्थकर्ता नियुक्त गरियो। मध्यस्थताको कारबाहीको क्रममा पुनरावेदकका पतिको निधन भयो र उनी उनको कानुनी उत्तराधिकारीको रूपमा उनको प्रतिनिधित्व गर्न आइन्।

४. अन्ततः, मध्यस्थकर्ताले पक्षहरूको कुरा सुने र मिति ३१.०५.२०२२ मा पुनरावेदकको पक्षमा पुरस्कार जारी गरे र प्रतिवादीहरूलाई रु. १,३३,४७,२६८.९२/- रकम र सो रकम प्राप्त नभएसम्म वार्षिक ९% ब्याज सहित भुक्तानी गर्न निर्देशन दिए।

५. कारबाही पुरस्कारमा टुङ्गिए तापनि, प्रतिवादीहरूले मध्यस्थकर्ताको शुल्क बापतको रकम चुक्ता नगरेकाले पुरस्कार प्रकाशित हुन सकेन। पुनरावेदकले जिल्ला न्यायाधीश, सोनितपुर समक्ष १९४० ऐनको धारा ३८१ अन्तर्गत निवेदन दर्ता गरी प्रतिवादीहरूलाई मध्यस्थकर्ताको शुल्कको बाँकी रकम चुक्ता गर्न निर्देशन दिन माग गरे।

६. जिल्ला न्यायाधीश, सोनितपुरले मिति २१.०९.२०२२ मा प्रतिवादीहरूलाई उक्त बाँकी रकम रु. ४७,२१२.३३/- चुक्ता गर्न निर्देशन दिँदै आदेश जारी गरे। आदेशमा उक्त रकम चुक्ता गरेपछि, पुरस्कारको प्रतिलिपि दुवै पक्षलाई उपलब्ध गराइनेछ भनी उल्लेख थियो।

७. यो निर्विवाद तथ्य हो कि पुनरावेदकले मिति २२.०९.२०२२ मा पुरस्कारको प्रतिलिपि प्राप्त गरे। स्मरणीय छ, प्रतिवादीहरूले माथि उल्लिखित मितिसम्म मध्यस्थकर्ताको शुल्कको बाँकी रकम चुक्ता गरेका थिएनन् न त उनीहरूले पुरस्कार नै लिएका थिए। वास्तवमा, उनीहरूले शुल्कको बाँकी रकमको लागि मिति १८.११.२०२२ मा मात्र चेक जम्मा गरे, त्यसपछि सोही मितिमा पुरस्कार दर्ता भएको सूचना प्राप्त गरे।

८. मिति १०.११.२०२२ मा, पुनरावेदकले १९४० ऐनको धारा १७ अन्तर्गत एमआईएससी.(जे) संख्या. ६१/२०२२ निवेदन जिल्ला न्यायाधीश, सोनितपुर समक्ष दर्ता गरी मध्यस्थता पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन माग गरे।

९. जिल्ला न्यायालयले मिति २३.११.२०२२ को आदेशमार्फत धारा १७ अन्तर्गत दर्ता भएको पुनरावेदकको निवेदनलाई, पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने म्याद समेत नसकिएको अवस्थामा दर्ता भएको भनी अपरिपक्व ठहर गर्दै खारेज गऱ्यो। न्यायालयका अनुसार, औपचारिक सूचना मिति १८.११.२०२२ मा प्रतिवादीले प्राप्त गरेको र पुरस्कार बमोजिम फैसलाको लागी निवेदन १०.११.२०२२ मा दर्ता गरिएको थियो जब ३० दिनको अवधि चलिरहेको थियो।

१०. माथि उल्लिखित आदेशमाथि प्रश्न उठाउँदै, पुनरावेदकले देवानी कार्यविधि संहिता, १९०८ को धारा ११५ अन्तर्गत उच्च न्यायालयमा देवानी रिभिजन निवेदन नं. १३८/२०२२ दर्ता गरे। हामी समक्ष पुनरावेदन गरिएको आदेश मार्फत, उच्च न्यायालयले पुनरावेदनलाई खारेज गऱ्यो र जिल्ला न्यायालयको आदेशलाई सदर गऱ्यो। उच्च न्यायालयले मिति १८.११.२०२२ लाई 'पुरस्कार दर्ताको सूचना' मिति मानी आपत्ति जनाउने अवधिको गणना गर्दा, सो अवधिभित्रै पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन निवेदन दर्ता भएको ठहर गऱ्यो। यसले १९४० ऐनको धारा १४ र १७ तथा सीमा ऐन, १९६३ को अनुसूचीको धारा ११९ लाई उद्धृत गर्दै न्यायालयले जारी गरेको औपचारिक सूचनाले मात्र धारा १४(२) को आवश्यकता पूरा गर्ने ठहर गऱ्यो।

११. ***बहसहरू***: हामीले दुवै पक्षका वकिलहरूको बहस सुन्यौं। पुनरावेदकका वकिल श्रीमती मधुस्मिता बोराले जिल्ला न्यायाधीशले मिति २१.०९.२०२२ मा धारा ३८ अन्तर्गतको निवेदनमा निर्णय गरी प्रतिवादीहरूलाई मध्यस्थकर्ताको बाँकी शुल्क तिर्न निर्देशन दिएपछि, सो मिति नै 'पुरस्कार दर्ताको सूचना' मिति हुने तर्क गरिन्। सोही मितिबाट धारा ११९(ख) अनुसार पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने ३० दिनको म्याद सुरु भई मिति २०.१०.२०२२ मा समाप्त भयो। म्याद सकिएपछि मात्र पुनरावेदकले मिति १०.११.२०२२ मा धारा १७ अन्तर्गत निवेदन दर्ता गरे, किनभने प्रतिवादीहरूले उक्त अवधिमा कुनै आपत्ति जनाएनन्। यो पनि तर्क गरियो कि प्रतिवादीहरूले कहिल्यै पनि 'पुरस्कारको सूचना' प्राप्त नभएको जिकिर गरेनन्, उनीहरूको एउटै जिकिर 'पुरस्कारको प्रतिलिपि' प्राप्त नगरेको भन्ने थियो।

११.१ विद्वान अधिवक्ताले १९४० ऐनको धारा १४(२) को मुख्य आवश्यकता पुरस्कार-ऋणीलाई पुरस्कार दर्ता भएको जानकारी हुनु मात्र रहेको तर्क गरिन्। उनले नीलकण्ठ सिद्रमप्पा निंगशेट्टी विरुद्ध काशीनाथ सोमन्ना निंगशेट्टीको मामिलामा यस न्यायालयले धारा १४(२) को लागि, जानकारीको सञ्चार औपचारिक सूचनाको रूपमा हुनु आवश्यक नभएको र कुनै माध्यमबाट जानकारी हुनु पर्याप्त भएको फैसला गरेको नजिरलाई उद्धृत गरिन्। यो सञ्चार मौखिक हुन सक्छ र लिखित रूपमा हुनु आवश्यक छैन, र यो तर्कलाई समर्थन गर्न उनले देव नारायण चौधरी विरुद्ध श्री नारायण चौधरीको मामिलामा भएको फैसलालाई उद्धृत गरिन्। उनले चै. रामलिंगा रेड्डी विरुद्ध सुपरिटेन्डिङ इन्जिनियरको मामिलामा यस न्यायालयले धारा १४ को उपधारा (१) मा लिखित सूचना आवश्यक भएको तर उपधारा (२) मा त्यस्तो नभएको कुरा उल्लेख गरेको नजिरलाई पनि उद्धृत गरिन्। तसर्थ, मिति २१.०९.२०२२ को आदेश वैध 'पुरस्कारको सूचना' थियो किनभने यसले प्रतिवादीहरूलाई पुरस्कारको अस्तित्वको बारेमा पर्याप्त रूपमा जानकारी गराएको थियो।

१२. अर्कोतर्फ, प्रतिवादीहरूका वकिल श्री देवोजित बोरकाकटीले उच्च न्यायालय र जिल्ला न्यायालय दुवैले सीमा अवधिको सुरुवात मिति १८.११.२०२२ लाई मानेर सही गरेको तर्क गरे। यही मितिमा प्रतिवादीहरूले जिल्ला न्यायालयबाट पुरस्कारको सूचना प्राप्त गरेका थिए, र त्यसैले मिति २२.११.२०२२ मा धारा ३० अन्तर्गत पुरस्कारमा आपत्ति जनाएका थिए। कानुनले जे गर्न आवश्यक छ, त्यो त्यसरी नै गरिनुपर्छ, र धारा १४(२) प्रतिवादीहरूले पुरस्कारको औपचारिक सूचना प्राप्त गरेपछि मात्र पूरा भएको तर्क गरियो। मध्यस्थकर्ताको बाँकी शुल्क तिर्न दिइएको निर्देशनलाई पुरस्कार दर्ता भएको औपचारिक सूचना मान्न सकिँदैन। धारा १४(२) को प्रावधान यसको आवश्यकताहरूमा एकदम विशिष्ट छ, र यदि कुनै अन्य कानुनी घटनालाई प्रावधानको पर्याप्त पालनाको रूपमा लिइयो भने, यसको प्रावधान व्यर्थ हुनेछ।

१२.१ यो पनि तर्क गरियो कि धारा १४(२) को उद्देश्य पुरस्कार-ऋणीलाई पुरस्कारको विषयवस्तुबारे जानकारी गराई प्रभावकारी रूपमा कुनै आपत्ति दर्ता गर्न सक्षम बनाउनु हो। तसर्थ, प्रावधानको उद्देश्यलाई बेवास्ता गर्न सकिँदैन र पुरस्कारको अस्तित्वको बारेमा मात्र जानकारी गराउनु प्रावधानको पालना हुन सक्दैन। जे भए पनि, यदि मिति २१.०९.२०२२ को आदेशलाई मान्ने हो भने पनि, यसले प्रतिवादीहरूले मध्यस्थकर्ताको बाँकी शुल्क चुक्ता गर्नुपर्ने र त्यसपछि पुरस्कार प्रकाशित हुन सक्ने मात्र उल्लेख गरेको छ। अर्थात्, आदेशले शुल्क भुक्तानी मात्रैले धारा १४(२) को आवश्यकताहरू पूरा नहुने र न्यायालयले पुरस्कार दर्ता भएको सूचना पक्षहरूलाई दिने कानुनी कदम चाल्नुपर्ने परिकल्पना गरेको छ। तदनुसार, न्यायालयले मिति १८.११.२०२२ मा औपचारिक सूचना जारी गऱ्यो, जसले अघि बढाइएको तर्कलाई पुष्टि गर्दछ। यसबाहेक, उनले यदि पुनरावेदकको व्याख्यालाई अनुमति दिइयो भने, 'पुरस्कार दर्ताको सूचना' मानिने कानुनी घटना प्रत्येक मामिलामा फरक हुनेछ, जुन धारा १४(२) को उद्देश्य होइन भनी तर्क गरे।

१३. हामीले मामिलाका तथ्यहरूमाथि विचार गऱ्यौं र पक्षहरूका तर्कहरूलाई ध्यानपूर्वक विचार गरेका छौं।

१४. **विश्लेषण**: हाम्रो विचारमा, प्रतिवादीहरूलाई मिति २१.०९.२०२२ को आदेश अनुसार पुरस्कार दर्ता भएको सूचना थियो, जसमा जिल्ला न्यायालयले प्रतिवादीहरूलाई मध्यस्थकर्ताहरूलाई बाँकी शुल्क बुझाउन निर्देशन दिएको थियो, र त्यसपछि पुरस्कार उपलब्ध गराइनेछ भनिएको थियो।

प्रतिवादीहरू यो निर्देशन बारे पूर्ण रूपमा सचेत थिए, जसले शुल्क चुक्ता गरेपछि न्यायालयले पुरस्कार दर्ता भएको सूचना दिनेछ भन्ने स्पष्ट रूपमा जनाउँछ। पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने म्याद ३० दिनको हुन्छ, र यो सीमा ऐन, १९६३ को पहिलो अनुसूचीको धारा ११९ (ख) द्वारा शासित छ। त्यसमा उल्लिखित सीमा अवधि सुरु हुने मिति पुरस्कार दर्ता भएको सूचना तामेल भएको मिति हो। १९४० ऐनको धारा १४(२) ले सान्दर्भिक क्षेत्राधिकार भएको न्यायालयले पुरस्कार दर्ता हुँदा सम्बन्धित पक्षहरूलाई सूचना दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यी दुवै प्रावधानहरू र धारा १७ को पाठ यहाँ सजिलोको लागि प्रस्तुत गरिएको छ:

१४.१ सीमा ऐन, १९६३ को अनुसूची १ को धारा ११९(ख) यस प्रकार छ:

आवेदनको विवरण	म्यादको अवधि	अवधि सुरु हुने समय
[...]	[...]	[...]
११९. मध्यस्थता ऐन, १९४० (१९४० को १०) अन्तर्गत, -		
(क) फैसलाको न्यायालयमा दाखिलाको लागि;	तीस दिन।	फैसला भएको सूचनाको सेवाको मिति;
(ख) फैसलालाई खारेज गर्न वा फैसलालाई पुनर्विचारको लागि पठाउन।	तीस दिन।	फैसला दाखिल भएको सूचनाको सेवाको मिति
[...]	[...]	[...]

१४.२ मध्यस्थता ऐन, १९४० को धारा १४ र १७ यहाँ तल प्रस्तुत गरिएका छन्:

"१४. पुरस्कारमा हस्ताक्षर गरी दर्ता गर्नुपर्ने –

(१) जब मध्यस्थकर्ताहरू वा अम्पायरले आफ्नो पुरस्कार बनाउँछन्, उनीहरूले त्यसमा हस्ताक्षर गर्नेछन् र पक्षहरूलाई पुरस्कार बनाएको र हस्ताक्षर गरेको तथा मध्यस्थता र पुरस्कार बापत तिर्नुपर्ने शुल्क र खर्चको रकमको लिखित सूचना दिनेछन्।

(२) मध्यस्थकर्ताहरू वा अम्पायरले, मध्यस्थता सम्झौताको कुनै पक्ष वा त्यस्तो पक्ष अन्तर्गत दाबी गर्ने कुनै व्यक्तिको अनुरोधमा वा न्यायालयले निर्देशन दिएमा र मध्यस्थता र पुरस्कार बापत तिर्नुपर्ने शुल्क र खर्च तथा पुरस्कार दर्ता गर्ने लागत र खर्च भुक्तानी गरेपछि, पुरस्कार वा त्यसको प्रमाणित प्रतिलिपि, उनीहरू समक्ष लिइएका र प्रमाणित गरिएका बयानहरू र कागजातहरू सहित, न्यायालयमा दर्ता गराउनेछन्, र न्यायालयले त्यसपछि पक्षहरूलाई पुरस्कार दर्ता भएको सूचना दिनेछ।

(३) जहाँ मध्यस्थकर्ताहरू वा अम्पायरले धारा १३ को खण्ड (ख) अन्तर्गत विशेष मामिला उल्लेख गर्छन्, न्यायालयले पक्षहरूलाई सूचना दिएर र उनीहरूको कुरा सुनेर, त्यसमा आफ्नो राय दिनेछ र त्यस्तो राय पुरस्कारमा थपिनेछ र पुरस्कारको अंश हुनेछ।

१७. पुरस्कार अनुसार फैसला।- जहाँ न्यायालयले पुरस्कार वा मध्यस्थतामा पठाइएका कुनै पनि विषयलाई पुनःविचारका लागि फिर्ता पठाउने वा पुरस्कार रद्द गर्ने कुनै कारण देख्दैन, न्यायालयले, पुरस्कार रद्द गर्न निवेदन दिने म्याद सकिएपछि, वा त्यस्तो निवेदन दर्ता भएमा, त्यसलाई अस्वीकार गरेपछि, पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन अगाडि बढ्नेछ, र त्यस्तो फैसला सुनाइएपछि सोही अनुसारको फैसला हुनेछ, र त्यस्तो फैसला उपर पुनरावेदन लाग्ने छैन तर फैसला पुरस्कारभन्दा बढी भएमा वा पुरस्कार अनुसार नभएमा पुनरावेदन लाग्न सक्नेछ।"

(जोड दिइएको)

१५. प्रावधानहरूको सामान्य अध्ययनबाट, पक्षहरूलाई पुरस्कार दर्ता भएको जानकारी गराउनु पर्ने देखिन्छ। सीमा ऐनको धारा ११९(ख) ले सीमा अवधि सुरु हुन 'सूचनाको तामेली' हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने, १९४० ऐनको धारा १४(२) ले न्यायालयले पक्षहरूलाई 'सूचना दिनुपर्ने' मात्र भनेको छ। पुरस्कार दर्ता भएको 'सूचना' भन्नाले के बुझिन्छ भन्ने स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छैन। यद्यपि, व्यावहारिक रूपमा व्याख्या गर्दा, पक्षहरूले पुरस्कारको अस्तित्वको बारेमा थाहा पाउनु पर्छ ताकि त्यसमा कुनै आपत्ति भए दर्ता गर्न सकियोस्। 'सूचना' शब्दको प्रयोगबाट के देखिन्छ भने पक्षहरूले पुरस्कारको बारेमा जानकारी प्राप्त गरी सोही अनुसार आफ्नो अर्को कदम चाल्नु पर्छ, न कि अर्को प्रक्रियागत कदम थप्नु।

१६. हाम्रो विचारमा, पुनरावेदकका तर्कहरू यस न्यायालयको नीलकण्ठ सिद्रमप्पा निंगशेट्टी (उपर) को मामिलामा भएको फैसलामा आधारित भएसम्म सही छन्। त्यसमा, पक्षहरू बीच अंशबण्डाको मामिला चलिरहेको बेला, विवादहरू आंशिक रूपमा समाधान गर्न मध्यस्थता पुरस्कार आयो। पक्षहरूलाई पुरस्कारको बारेमा जानकारी लिन भनी मामिला स्थगित गरियो, र यसलाई १९४०

ऐनको धारा १४(२) को पर्याप्त पालना मानियो। यस प्रावधानमा 'सूचना' शब्दले यसको अनौपचारिक अभिव्यक्तिहरूलाई कतै पनि समावेश नगरेको ठहर गरियो। यसबाहेक, यदि शाब्दिक व्याख्या लिइयो र औपचारिक सूचना जारी नभएसम्म सीमा अवधि रोकियो भने, पुरस्कार बारे जानकारी भएको पक्षले त्यसैमा अल्झिएर आपत्ति दर्ता गर्न ढिलाइ गर्न सक्ने न्यायालयले ठहर गऱ्यो। यसले मध्यस्थतालाई नियन्त्रण गर्ने शीघ्र उद्देश्यलाई कमजोर पार्ने थियो। त्यसैगरी, रामलिंगा रेड्डी (उपर) को मामिलामा पुरस्कार-ऋणीका वकिलले जानकारी प्राप्त गर्नुलाई धारा १४(२) को वैध पालना मानियो। धारा १४ को उपधारा (१) र (२) को पाठबाट स्पष्ट भए अनुसार, उपधारा (२) अन्तर्गतको सूचना लिखित हुनु आवश्यक छैन।

१७. पुनरावेदकले उद्धृत गरेका नजिरहरू बाहेक, यस न्यायालयले धारा १४(२) ले पक्षहरूलाई पुरस्कारको अस्तित्वको बारेमा जानकारी गराउने मात्र काम गर्छ भनी स्पष्ट पारेको छ। फूड कर्पोरेशन अफ इन्डिया विरुद्ध ई. कुट्टाप्पन मामिलामा, पक्षहरूका वकिलहरूलाई पुरस्कार दर्ता भएको सञ्चारलाई धारा १४(२) को लागि पर्याप्त सूचना मानियो। यसमा के तर्क गरिएको थियो भने पक्षले आफ्नो पक्ष/विपक्षमा भएको निर्णयको बारेमा थाहा पाउनु आवश्यक छ, र १९४० ऐनमा कुनै खास ढाँचामा जोड दिइएको थिएन। वकिलले पक्षको प्रतिनिधिको रूपमा काम गर्छ र उसको जानकारी पक्षहरूले पुरस्कारको विषयवस्तुमा पहुँच प्राप्त गर्न र जाँच गर्न पर्याप्त हुन्छ। यदि त्यसपछि औपचारिक सूचना जारी गरिए पनि, यो न्यायालयको कार्य मात्र हो जसले कानुनमा प्राप्त अधिकारहरूलाई बाधा पुऱ्याउन सक्दैन। यो हामी समक्षको मामिलामा पूर्ण रूपमा लागू हुन्छ, जसमा मिति २१.०९.२०२२ को आदेशले पुरस्कार उपलब्ध छ, र प्रतिवादीहरूले पुरस्कारमा पहुँच प्राप्त गर्न मध्यस्थकर्ताको शुल्क चुक्ता गर्नु मात्र बाँकी रहेको औपचारिकता हो भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको थियो। पुरस्कार दर्ता भएको औपचारिक सूचना मिति १८.११.२०२२ मा मात्र जारी गरिए पनि, यो निर्णयलाई यस मामिलाका तथ्यहरूमा लागू गर्दा, प्रतिवादीहरू मिति २१.०९.२०२२ मा नै पुरस्कार दर्ता भएको बारे राम्ररी जानकार थिए भन्ने तथ्यलाई यसले हटाउँदैन। त्यसैगरी, इन्डियन रेयन कर्पोरेशन लिमिटेड विरुद्ध रौनक एण्ड कं. (प्रा.) लिमिटेडको मामिलाले धारा १४(२) को उद्देश्य पक्षहरूलाई पुरस्कारको अस्तित्वबारे जानकारी गराउनु मात्र हो र यो एक ठोस पालना हो भनी स्पष्ट पार्दछ। यदि यो एक प्रक्रियागत शर्त भएको भए, आपत्ति दर्ता गर्न चाहने पक्षले सूचनाको तरिका जस्ता प्राविधिकताहरूमा जोड दिन सक्थ्यो, र ती कुराहरूको अनुचित फाइदा उठाएर समय लिन सक्थ्यो।

१८. प्रतिवादीहरूले पुरस्कारको प्रतिलिपि प्राप्त गरेको मितिलाई आधार लिने तर्कको हकमा, यसलाई धारा १४(२) को पाठबाट अस्वीकार्य विचलनको रूपमा लिइन्छ। यस न्यायालयले भारत कोकिंग कोल लिमिटेड विरुद्ध सी.के. आहुजा मामिलामा यस प्रावधानले पक्षहरूलाई पुरस्कार दर्ता भएको बारे मात्र जानकारी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भनी फैसला गरेको छ। उक्त मामिलामा, सर्वोच्च न्यायालयले विवादलाई मध्यस्थतामा पठाएको थियो र यसको रजिष्ट्रिले दुवै पक्षलाई पुरस्कार दर्ता भएको सूचना जारी गरेको थियो। यद्यपि, पुरस्कार-धारकले पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने म्याद गणना गर्न धेरै पछि जारी भएको औपचारिक सूचनाको मितिमा भर परे। माथि छलफल गरिएका नजिरहरूमा आधारित भई, पुरस्कारको प्रतिलिपि प्राप्त गरेको मिति धारा १४(२) को आवश्यकता नभई, पुरस्कार पक्षहरूलाई उपलब्ध छ भन्ने जानकारी हुनु मात्र पर्याप्त भएको ठहर गरियो। यो फैसलाले पक्षहरूले पुरस्कार पहुँचयोग्य हुने बित्तिकै र उनीहरूलाई यसको पहुँचको बारेमा जानकारी हुने बित्तिकै पुरस्कारको जाँच गर्न आफैंले कदम चाल्नुपर्ने जनाउँछ। हामीले यो निर्णयमा गरिएको व्याख्या १९४० ऐनको उद्देश्यसँग मेल खान्छ, जुन विवादहरूलाई छिटो समाधान गर्न डिजाइन गरिएको हो भनी पायौं। कुनै पनि विपरीत व्याख्याले पुरस्कार-

ऋणीलाई पुरस्कारको अस्तित्व छ र यसको विषयवस्तुमा उसले पहुँच प्राप्त गर्न सक्छ भन्ने थाहा हुँदाहुँदै पनि प्रक्रियागत कुराहरूमा जोड दिएर मध्यस्थतामा ढिलाइ गर्ने छुट दिनेछ।

१९. यी सिद्धान्तहरूलाई यस मामिलाका तथ्यहरूमा लागू गर्दा, जिल्ला न्यायालय र उच्च न्यायालय दुवैले पुनरावेदकले मिति १०.११.२०२२ मा ऐनको धारा १७ अन्तर्गत निवेदन दर्ता गर्दा पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने म्याद अझै बाँकी रहेको भनी त्रुटि गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूलाई पुरस्कार दर्ता भएको औपचारिक सूचनाको मिति, अर्थात् मिति १८.११.२०२२ को कुनै महत्त्व छैन किनभने उनीहरूलाई मिति २१.०९.२०२२ मा नै पुरस्कार दर्ता भएको बारे पर्याप्त जानकारी गराइएको थियो। न्यायालयले प्रतिवादीहरूलाई शुल्क तिर्न निर्देशन दिनु नै पुरस्कार दर्ता भएको स्पष्ट सूचना थियो। अन्यथा ठहर गर्नु यस न्यायालयका नजिरहरूबाट विचलित हुनु मात्र नभई, प्रतिवादीहरूलाई आफ्नै निष्क्रियताको फाइदा उठाउन दिनु पनि हुने थियो। तसर्थ, म्याद मिति २०.१०.२०२२ मा समाप्त भएको मान्नुपर्छ, र पुनरावेदकको पुरस्कार अनुसार फैसला सुनाउन माग गरेको निवेदन वैध थियो र पुरस्कारमा आपत्ति जनाउन निवेदन दर्ता गर्ने अवधिभन्दा धेरै पछि दर्ता भएको थियो।

२०. **निष्कर्ष:** माथिको आधारमा, हामी यो पुनरावेदनलाई स्वीकार गर्दछौं र उच्च न्यायालयले देवानी रिभिजन निवेदन नं. १३८/२०२२ मा मिति २७.०३.२०२४ मा गरेको आदेशलाई खारेज गर्दछौं।

२१. तथ्य र परिस्थितिहरूमा, जिल्ला न्यायाधीश, सोनितपुर, तेजपुरलाई एमआईएससी. (जे) ६१ / २०२२ लाई यथाशीघ्र, प्राथमिकताका साथ यो फैसला प्राप्त भएको मितिदेखि पाँच महिनाभित्र, सुनुवाइ गरी टुंगो लगाउन निर्देशन दिइनेछ।

२२. लागतको हकमा कुनै आदेश हुने छैन।

मामिलाको नतिजा: पुनरावेदन स्वीकृत।

† *हेडनोटहरू तयार गर्ने:* दिव्या पाण्डे